

ПРИПОВЈЕДАЧКА ФУНКЦИЈА
АОРИСТА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ
ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ

СТЕВАН СТЕФАНОВИЋ

UDK 808.61/62—559:808.61/62—82

Основна школа

Изворни научни рад

»Славича Вајнер Чича«, Сарајево

Примљен: 23. септембра 1983.

Прихваћен: 22. априла 1984.

1. У књижевном дјелу Исака Самоковлије¹ аорист је, као стилстички маркиран глаголски облик у српскохрватском језику,² релативно чест; заправо, гледано у цјелини, он је одмах иза перфекта — као општекомуникативне категорије у нашем језику. Међутим, уочљива је тенденција постепеног губљења аориста, тј. супституције перфектом. Као потврда наведеног послужиће двије наредне табеле:³

¹ У испитивани корпус ушла су *Сабрана дјела Исака Самоковлије* — књига I, II, III — у издању Издавачког предузећа »Свјетлост« Сарајево, 1967, едиција »Културно наслеђе«. У корпус је ушла и цјелокупна пишчева поезија, махом објављивана у часописима »Јеврејски живот«, »Преглед« и »Бразда«. Прегледана је и Самоковлијина поема за дјецу *Дија, дија, Песа*, што ју је »Свјетлост« из Сарајева издала 1951. године. У корпус није ушао сценарио за филм *Ханка*, рађен према истоименој приповијести. Такође нису ушли остали Самоковлијини текстови из популарне медицине, рецензије о ликовним изложбама, књигама, позоришним представама, филмовима и записи у разним пригодама.

² Дискусије о значењу аориста у српскохрватском језику кретале су се од његовог односа према дистинкцији индикатив : релатив, преко односа аориста имперфективних према аористу перфективних глагола и односа аориста имперфективних глагола према имперфекту односно перфекту (Види више код Ксеније Милошевић у раду *О проучавању временских глаголских облика у сербокroatистици*, Зборник за филологију и лингвистику, XXI/2, Нови Сад, 1978, стр. 100—101). Од многобројних дефиниција изречених о овоме облику, за нас је најприхватљивија она Петра Сладојевића по којој »аорист значи прошлу ограничenu по трајању радњу коју је говорно лице лично запазило или на неки начин доживјело« (П. Ч. Сладојевић, *О значењу аориста у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXI, Београд, 1955—56, стр. 136), јер ова дефиниција носи у себи синтаксичку значајку (*прошла ограничена по трајању радња*), али и стилску (*доживљеност*), по нашем мишљењу доминантну компоненту у значењу српскохрватског аориста.

³ (У табелу 1 унијети су сви потврђени глаголски облици оба вида за исказивање прошлости у десет приповиједака из хронолошки различитих периода Самоковлијиног стваралаштва. У табелу 2 унијети су само глаголски облици од свршених глагола из истих тих приповиједака.)

Табела 1

Приповијетка	Перф.	Аор.	През.	Импф.	ПП.	Пот.	Ф 1	Имп.	Свега
Рафина авлија, 1927	210	137	168	11	10	14	7		557
	37,70%	24,60%	30,16%	1,97	1,80	2,51	1,26		100%
Плава Јеврејка, 1928	90	272	138	9	3	1			513
	17,54%	53,02%	26,90%	1,76	0,59	0,19			100%
Мирјамина коса, 1928	93	83	56	1	2	2			237
	39,24%	35,02%	23,63%	0,43	0,84	0,84			100%
Ханка, 1928	254	296	275		1	11			837
	30,35%	35,36%	32,86%		0,12	1,31			100%
Дрина, 1928	197	121	336	13	7	2	1		677
	29,10%	17,87%	49,63%	1,92	1,03	0,30	0,15		100%
Њиска са Злокоса, 1930	55	28	291			1	10	2	387
	14,21%	7,24%	75,19%			0,26	2,58	0,52	100%
Афтара, 1935	293	41	17		11	4			366
	80,05%	11,20%	4,65%		3,01	1,09			100%
Празнично вече, 1945	268	6	42	2	7	7			332
	80,72%	1,81%	12,65%	0,60	2,11	2,11			100%
Давокова прича о живој истини 1950,	494	2	28		17	10			551
	89,66%	0,36%	5,08%		3,09	1,81			100%
Давокова прича о часовничару Венциону, 1953	733	52	94		33	18			930
	78,82%	5,59%	10,11%		3,55	1,93			100%

Табела 2

Приповијетка	Перф.	Аор.	През.	Импф.	ПП.	Пот.	Ф 1	Имп.	Свега
Рафина авлија, 1927	91	135	55		10	4	5		300
	30,33%	45 %	18,33%		3,34	1,34	1,66		100%
Плава Јеврејка, 1928	53	271	25		3	1			353
	15,02%	76,77%	7,08%		0,85	0,28			100%
Мирјамина коса, 1928	17	83	7		2	2			111
	15,32%	74,77%	6,31%		1,80	1,80			100%
Ханка, 1928	139	296	38		1	11			485
	28,66%	61,03%	7,89%		0,21	2,27			100%

Дрина, 1928	143	121	116	7	2	1	390
	36,67 ⁰ / ₀	31,03 ⁰ / ₀	29,74 ⁰ / ₀	1,79	0,51	0,26	100 ⁰ / ₀
Њиска са Злокоса, 1930	52	28	100		1	5	187
	27,81 ⁰ / ₀	14,97 ⁰ / ₀	53,48 ⁰ / ₀		0,53	2,68	100 ⁰ / ₀
Афгара, 1935	130	41	1	11	4		187
	69,52 ⁰ / ₀	21,93 ⁰ / ₀	0,53 ⁰ / ₀	5,89	2,14		100 ⁰ / ₀
Празнично вече, 1945	104	6	3	7	4		124
	83,87 ⁰ / ₀	4,84 ⁰ / ₀	2,42 ⁰ / ₀	5,65	3,22		100 ⁰ / ₀
Давокова прича о живој истини 1950,	267	2	6	17	5		297
	89,90 ⁰ / ₀	0,67 ⁰ / ₀	2,02 ⁰ / ₀	5,72	1,69		100 ⁰ / ₀
Давокова прича о часовничару Бенциону, 1953	377	52	19	33	17		498
	75,70 ⁰ / ₀	10,44 ⁰ / ₀	3,82 ⁰ / ₀	6,63	3,41		100 ⁰ / ₀

Запажа се да је аорист најфреквентнији у Самоковлијиним текстовима насталим у периоду од 1927. до 1929. године — периода у којем је писац био и најплоднији а, вјероватно, његов рад најквалитетнији.

У том првом периоду Самоковлија је искористио поново сав потенцијал глаголских облика за исказивање прошлости. Самим тим перфекту је, стилистички немаркираноме облику, остало релативно мало простора на функционалном плану. У каснијим приповијеткама, онима после 1930. године, перфекат постепено, а у посљедњим годинама и потпуно, преузима функције осталих глаголских облика, што приповиједање чини доста нединамичним и једноличним. Такве су приповијетке најчешће и најслабија пишчева остварења (нпр. циклус *Давокових прича*).

У текстовима богатим аористом релативно је фреквентан и приповједачки презент (у *Њисци са Злокоса* и *Јеврејину који се суботом не моли богу* најмногобројнији је приповједачки облик — иако претежно са квалификативним значењем). Његова судбина после 1929. идентична је судбини аориста — постепена и потпуна супституција перфектом.

2. У књижевном дјелу Исака Самоковлије најчешће је у употреби релативни аорист, будући да се »у приповедању све глаголске радње одређују према догађајима у прошлости, тако да је свеједно кад се о њима прича«:⁴

⁴ Александар Велић, *О употреби времена у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог VI, Београд 1926—27, стр. 104.

— Оста авлија пуста. Испразни се⁵ зачас. Неста задаха од свјетла... Око подне *изби* однекуд жута мршава Лисица и поче да завија. Једва је *отјераше*. Тада *утону* авлија у тврдо ћутање и цијелог се љета њоме не *просу* смијех дјеце, нити је *потресе* њихова вика и дрека... (*Рафина авлија*, I, 22).

— Дјевојчица се једног дана *разболе*. Пред вечер је *узе* ватра. *Студе* да цвокоће зубима и *паде* у кревет. *Одболова* Мирјама три недјеље, а четврте јој *поче* нагло да опада коса (*Мирјамина коса*, I, 122).

— У петак се *искупи* њих десет. У дну Пехливануше *указа* им се Хајмачо... Чим га *уледаше*, *скренуше* дјеца у сокачић и трком *заобиђуше* и *падоше* Хајмачу на леђа... У то *стаде* Хајмачо пред нечија врата, *лупну* халком и *уђе* (*Од прољећа до прољећа*, I, 63).

— *Остах* дуго с њима у одаји. *Дигох* се кад се *вратише* дјевојке и *спустих* се низ басемаке. Идриз ме *испрати* до врата и *оста* у њима опуштених бркова и са објешеним рукама низа се. И кад се на *ћошку окренух*, стајао је још тако (*Црвени ћурђин*, II, 59).

— Трећи дан у јутро *удари* киша. Вода се *замути* и *неста* учжура с вида. На саму Госпојину *извадише* је из воде близу Међеђе. *Одежа* неки Циганин за њу десет година. Више не *издржа*, јер га *угуши* кашаљ (*Дрина*, II, 21).

3. Већина синтаксичара слаже се да аорист има у приповиједању индикативно значење онда када се употријеби у дијалогу, у приповједачевим напоменама уз дијалог, или кад се писач на други начин непосредно обрати читаоцу. Тада се, заправо, радња аориста »одмерава не према некој другој радњи него према ситуацији у којој се говори«. ⁶ Сасвим је усамљено мишљење П. Ч. Сладојевића, по којем је »употреба аориста и имперфекта у приповиједању обично апсолутно временска, тј. индикативна у ужем смислу«. ⁷ Апстрахујући због тога ово мишљење и прихватајући прво, и од већине прихваћено, аористом у индикативу сматрамо слједеће примјере:

— Цандари! Људи! Ханкија мртва! Уби је Сејдо... Зар је Сејдо *уби*? (*Ханка*, драма, II, 389).

— Што *учини* Ханкијо, што *учини*? (*Ханка*, драма, II, 390).

⁵ Одређени број глагола српскохрватског језика има исти графички облик у презенту и аористу. Ти тзв. *хомографи* су аорист — испразни се и презент — испразни се, код којих различити акценат говори о којем је глаголском облику ријеч. Али у писаноме тексту нема поузданог начина да се утврди да ли је употријебљен презент или аорист. Као једини индикатор (опет несигуран) остаје окружење, аористно или презентско, у коме је употријебљен глаголски облик — хомограф. Ако је, пак, он (хомограф) сам, без још неког презента или аориста-нехомографа, немогуће је утврдити о којем је глаголском облику ријеч. Такве сам дискутабилне облике и ја, из разумљивих разлога, избјегавао.

⁶ Јован Вуковић, *Систем српскохрватских глаголских временских облика у временским и функционалним међуодносима (корелацијама)* — из књиге *Синтакса глагола*, Завода за издавање уџбеника, Сарајево 1967, стр. 376.

⁷ Петар Ч. Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Научна књига, Београд 1966, стр. 41.

— Станко! — *крикну* доктор затрепашћен језивом сликом... (Ђердан, II, 294).

— Вода! Вода! — *прекину* Клинџо, *диже* се па *истрча* на Громилу (Дрина, II, 22).

— Не смије се, а и како би, кад се овако млада *преломи* (Ханка, II, 34).

— Шта да кажем на ово шта *урадише* од ње ови кољачи и злотвори (Сунце над Дрином, II, 337).

Подвученим индикативним аористом обиљежена радња која је завршена у непосредној прошлости (први и други примјер из драме Ханка), али у индикативне спада и аорист *урадише* — који никако није завршен у блиској прошлости. Он је такав зато што се његова радња одмјерава *непосредно* према времену говора.

4. У књижевном дјелу Исака Самоковлије аорист је у функцији динамизирања текста, живости казивања и његове изразите експресивности. Као грамаатичка категорија стилистички релевантна у српскохрватском језику, аорист у пишчевом језику добива и додатну контекстуалну стилистичку вриједност. Тако ће се Самоковлија њиме обилато служити у описима динамичних радњи и уопште у приповиједању оних догађаја »чија је жива динамика још за говорника непосредно присутна«:⁸

— Увече *доведоше* бербера да му пусти крв. Берберин, муслиман. зареза бријачем један дамар на подлактици, бризу прегиба... Удари дрна крв, па *потече* на јорган. *Разлетјеше* се по леђен. Један од тројице Јевреја *претури* се и *паде* блијед као крпа насред собе. *Ускомеша* се све (Рафина авлија, I, 21).

— Око два сата по подне *пође* поклик од уста до уста: »Иду!«. Жене се *ускомешаше*. *Извадише* брзо дефове испод својих платова, *затрепаше* њима и *пјесма* заори авлијом. Саручасе *тргну*, *устаде* са сајдука, *испружи* главу и *ослухну* (Саручин дуг, I, 201).

— *Диже* се, *потакну* ватру, *погледа* унаоколо, *ослухну* и, кад се *че чу* ништа осим хркања у шаторима, *извади* нож из хаљине, *дрхвати* торбу с алатом, *извуче* јеге и *стаде* да шиљи и *оштри* нож... На крају га *натра* неком земљом и *послије* *очисти* марамицом, па *погледа* према ватри. *Засја* *оштрица* као да је од сребра. Сејдо *метну* нож у корице и *леже* (Ханка, II, 43).

— Сад је овај лавез *покрену*. Неко иде - каза у себи - *одмакну* јорган са себе, *устаде* и *изиђе* из собе у кућу. *Чучну* пред огњиштем, *дохавити* машице, *распрете* ватру, *затим* се *подиже*, *оде* до врата, *ослухну*, *провири* и *најпослије* их *отвори*. Полако *пређе* преко прага и *коракну* у двориште (Ђердан, II, 280).

— Полако, као мачка кад се шуња, *допуза* Арон до средине кухиње, ту се *исправи*, *напила* каипи, *опаса* га око груди и *притегну*. У њедра *убаци* кутију шибица, у једну руку *узе* мали лончић и *пође*... Босоног, *прође* Арон преко калдрме и *отвори* врата на дрварнику. Пашче се

⁸ Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета III, Нови Сад 1958, стр. 143.

помаче у текнету и поче да цвилли. Брзо *упали* шибицу, *дохвати* лончић који бијеше спустио на тријешће и *метну* га пред Буцка (Арон, III, 143).

5. Самоковлија аорист много чешће употребљава у низу, за шта су врло илустративни посљедњи наведени одломци, него у појединачним примјерима. Ово друго је обично онда кад се са једним или два аористна облика жели разбити монотонија истог претериталног облика — обично перфекта. Ово посљедње је, вјероватно, разлогом што је помилање аористних облика највеће у првим пишчевим приповијеткама; у онима, дакле, у којима Самоковлија и показује највећи осјећај за динамичност радње и бирајући најадекватнија језичка средства (аорист и приповједачки презент) оставља незнатног простора неекспресивноме перфекту.

Тако је помилање аористних облика присутно приликом сликања снажних, узбурканих емоционалних преживљавања пишчевих јунака. На таквим мјестима у приповиједању писац аористом, као најширокалднијим претериталним, и уопште, глаголским обликом за изражавање доживљене радње,⁹ постиже максималне изражајне ефекте:

— *Отвори* авлијска врата, *уђе*, *коракну* низ басамак, а сва јој се автија *стаде* да врти. Једва се *разабра* и *виђе* да нема никога у кући. *Збаци* шал, *истури* лећен и сапун пред врата, *докопа* из собе спремљену преобуку и *заговори* се у кухињу. Ту се у кухињи *свали* на сандук у хошку и сва се *затресе*. *Зазвеча* и *сиђе* од тога у кухињи. Одлагу јој и брзо *прође* у мислима све ово што је малоприје доживјела, па онда *устаде* нагло и поче да се пресвлачи. *Скину* се до паса замота марамом косу, *изли* из канте воду у лећен и... *стаде* да се приће водом... (Од *прољећа до прољећа*, I, 44).

— *Одмакну* и, кад *угледа* тарабе *убоде* је нешто у срце, око јој се *замагли*. *Отежа* јој *корак*, *клону* јој *рука*, а он кад је *спази* само што *не полегје* и сав се *стопио* у поглед. *Указаше* му се *бијели* зуби и у њима *срећа*. *Узе* је за руку и *стиште*, па јој се *загледа* у очи... (Плава Јеврејка, I, 130).

— *Арона захвати* нека хладна језа. Онда се *укочи*, па се тако *укочен* *поче* издисати на прсте. Срце као да му *стаде* (Арон, III, 130).

Једва *растјера* сузе из очију трепћући капцима. Али у исти час *посумња* да је и Ајкуну давао дарове... и *стеже* је у грлу. Брзо *затресе* главом и *сабра* се. *Узе* *наруквицу*, *отвори* је, *навуче* је на руку и *потјера* горе до мишице (Ханка, II, 41).

— И кад јој се *учини* да ће је сан преварити, наједном ненадано и необично *трзну* се нешто први пут у њеној утроби. *Трзну*, а њој као да *прођоше* тонци кроз тијело. *Проструја* јој нешто вруће, по прсима, по обазима. Прели је *румен* и *млак* зној. Она се *опипа* по трбуху и *осјети* опет *ударац* и као *изван* себе *одбаци* поњаву па се *усправи* и *крикну* (Од *прољећа до прољећа*, I, 56).

⁹ Под појмом *доживљености* подразумејем и књижевничково уживљавање у стварно (лично) недоживљену прошлост с циљем да се она предочи као доживљена, или, пак, да се сугерише као таква. Види шире тумачење код Јована Вуковића у раду *Поводом најновијих радова и интерпретација посвећених имперфекту и аористу* — из књиге *Синтакса глагола*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1967, стр. 307.

Последњи наведени одломак, узет из приповијетке *Од прољећа до прољећа*, најилустративније показује битне стилистичке карактеристике аориста у језику Исака Самоковлије. Луна, једна од главних личности наведене приповијетке, ноћима не може спавати због учињеног невјерства. Стално је у страху да ће њен муж то коначно дознати, а у исто вријеме примјећује на себи неке физичке промјене, карактеристичне за трудницу. У тексту нешто прије наведеног превладавају презент и пуни перфекат. Преломни тренутак, вршно мјесто — мјесто кулминације — јесте изненадно прво јављање дјетета у Луниној утроби. Форсирајући у овом одломку (нешто раније мјесто — први одломак — у којем се говори о Лунином повратку из првог невјерства, такође врви аористом) приповиједача постиже максималну драматичност. Када би се у наведеном одломку, и у свим осталима по стилским карактеристикама сличним овоме, аористни облици замијенили презентом перфективних глагола, као својим дјелимичним стилским и потпуним синтаксичким корелатом, текст би умногоме изгубио на динамици, живости, а самим тим и на експресивности. Аорист, наиме, »у приповедању према историјском презенту претставља живље излагање«,¹⁰ а приповједачки презент, опет, »тражи дужу и организованiju, али мање непосредну нарацију«. ¹¹ Презенту историјском и пуном перфекту припадају она мјеста (наравно у оним приповијеткама и у оним одломцима у којима се напоредо са презентом и перфектом употребљава аорист) која служе као увод, као почетне фазе збивања. Како се радња убрзава, динамизира, тако и Самоковлија, као писац који се брижно односи према својој језичкој изрази, тражи и бира најадекватније форме што му их српскохрватски језик пружа да изрази своје садржаје. Тиме се по нашем мишљењу и може објаснити велика фреквенција аориста баш на оним мјестима која својом природом захтијевају опис какве врло динамичне ситуације-сцене. То што аориста готово да нема у одломцима сличним наведенима у приповијеткама *Паук*, *Згажено дугме*, *Вођа* или нешто каснијима — *Празничко вече* и у циклусу *Давокових прича* — разлог лежи у томе што у њима има, како вели књижевни критичар Миодраг Богићевић, »много једноставне наивности, жеље да се каже ријеч макар она и не звучала као умјетност него искључиво као 'жива истина'«, ¹² а аорист је облик за доживљену, па и умјетнички снажно доживљену прошлост.

¹⁰ Александар Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, *Dela Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede* 3, Љубљана, 1951, стр. 38.

¹¹ Павле Ивић, *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба*, Јужнословенски филолог XX, књига 1—4, Београд, 1953—54, стр. 242.

¹² Миодраг Богићевић, *Поетска проза Исака Самоковлије*, предговор *Сабраним дјелима Исака Самоковлије*, Свјетлост, Сарајево, 1967, стр. 30.

6. Са истим је карактеристикама и аорист у одломцима у којима се сликају тренуци пред смрт и сама смрт, јер су та вршна мјеста са обиљежјем дубоких и снажних емоција. Писац се, опет, »понесен причањем у најузбудљивијим тренуцима уживљава у ситуацију и саопштава догађаје као да их је сам доживео«:¹³

— *Просу* јој се студено по плећима и кожа јој се најези на трбуху. *Сјети се* како је ту *узе* Милан за руку и *потегну* натраг. *Насмија се*: »Моја је коб, моја« — и *откиде* јој се слаб *крик*, а уста се мало *отворише*. *Сребрна се* *указа* доље вода! *Залајаше* пашчад мамено. *Клизнуше* каменчићи за њом и ко да јој *оста* само трен да је не *стигну* *опружи* руке... *Скотрља се* све до доље за њом једном од каменчића и бућну под цестом (*Плава Јеврејка*, I, 138).

— *Скрену* у Чанчареву механу и ту у отвореним вратима *осјети* ударац и кратак бол. *Просу се* нешто топло у њој. *Учини* јој се да нешто живо пузи низ леђа, *исправи се*, *дахну* кратко, *собра се* да нешто каже, али јој *клону* тијело напријед (*Ханка*, II, 52).

— *Зашушта* кестен над нама. Све се *окрену* на ту страну и све се *догоди* у трен ока. Раширених руку *јурну* Стана колосијском. Сви је *расвијетли* оно страшно огњено око. *Учини* ми се горостасном њена сјенка, а онако разапетих руку и као какав таман крст порубљен ватром. Онда *чух* како глава *удари* о жељезну дебелу плочу. *Тргох се* натраг као ја да очувам главу, а већ *изби* гвоздена немањ, *бљесну* рефлектор и као ношена вјетром *одитропота* испред нас (*Колутови на води*, II, 180).

Карактеристика сва три наведена одломка је концентрисаност великог броја аористних облика у свега неколико реченица. Тако, нпр., у одломку из приповијетке *Ханка* у само три реченице Самоковлија је употрејијебио чак осам аориста и само један другачији глаголски облик — *презент*: *каже*. Овакав начин употребе глаголских облика треба сматрати маниром Исака Самоковлије. Он, нпр., у једном другом одломку, у само двије реченице, има чак петнаест аориста од укупно седамнаест употрејебљених глаголских облика. Писац на овај начин »форсирањем аористних облика кад је то најпотребније, постиже драматичан ефекат«.¹⁴

7. Има, опет, и тако употрејебљеног аориста гдје се његова функција ипак само своди на причање без неке нарочите експресивности:

— *Симо* *узе* пиштаљку у уста, *писну* тихо, сасвим тихо и *погледа* по дједи. Дјеца су стајала неодлучно (*Вођа*, II, 84).

— Пролажаху тако године док се најпослије живот *не утиса* и *не поста* једнолик, сталан (*Рафина авлија*, I, 17).

— Симана, чим је ушла у кућу, *посла* малог Бошка да јави по кућама у селу шта су усташе наредиле, а својој чељади *каза* да свако иде за својим послом. Онда полако *оде* на гумно па као успут *подиже* сепетић са земље, *натаче* га на стожину и *продужи* даље (*Ђердан*, II, 285).

¹³ Павле Ивић, *Систем значења основних претериталних времена...* стр. 243.

¹⁴ Исмет Смаиловић, *Језик Хасана Кикића*, Рад Југословенске академије знаности и умјетности, број 361, Загреб, 1971, стр. 603.

— Двије кокоши, које су биле на тој истој шљиви *опружише* врат, *дигоше* главу, па пошто *погледаше* надесно и налијево *пустише* се и оне на земљу (*Ђердан*, II, 279).

Овакви примјери употребе, малобројни и због тога занемарљиви у језику Исака Самоковлије, потврђују то да ни сви глаголски облици (у овоме случају — облици аориста) у језику једнога писца нису подједнако изражајно вриједни и да »граматичко-стилистичке категорије могу (и то често бива) у зависности од контекста и губити од своје основне стилистичке вредности«. ¹⁵ Због свега тога се и употријебљени аористи могу замијенити историјским презентом, па и пуним перфектом, а да се ипак ништа не изгуби на укупном утиску и на експресивности датог текста.

8. За језик Исака Самоковлије карактеристична је и врло честа употреба прилога уз аорист. Њима писац најчешће наглашава да се радња догодила изненада, неочекивано, брзо, или непосредно иза неке друге радње, што се иначе слаже са природом аориста. Отуда су најфреквентнији сљедећи прилози: *одједном*, *наједном*, *брзо*, *живо*, *одмах*, *ненадано*, *одлучно*, *нагло*, *хитро* (готово да су непознати прилози типа: *полако*, *споро*, *лагано*...):

— Стајао је тако неколико тренутака, а онда *одједном* *коракну* *узбуђено* *према* *вратима*... (*Давокова прича о Јахијеловој побуни*, I, 298).

— Уто се *наједном* *отворише* врата и као вјетар улетје у собу нека болесница... *Миленкова радост*, II, 330).

— Брзо *поскидаше* хаљине и стадоше се ваљати... (*Вођа*, II, 93).

— Шабетај Алхалел се *диже* и *стојећи* *настави* *живо* (*Гавријел Гаон*, I, 98).

— То се *поновило* *још* *једном*, а *одмах* *затим* он *застаде* и *окрену* се мени (*Давокова прича о часовничару Бенцифру*, I, 370).

— *Ненадано* га *плусну* отац по образу (*Вођа*, II, 89).

Манојло му се *одлучно* *приближи* (*Вођа*, II 91).

— Онда се *одједном* *нагло* *исправи* и, све *предишћући*, *рече* (*Давокова прича о Јахијеловој побуни*, I, 337).

— Дијете *нагло* *отрча* као да су му преко ноћи спали отоци на ногама (*Чуда у Стоморини*, II, 196).

Када је ријеч о аористу имперфективних глагола¹⁶ у књижевном дјелу Исака Самоковлије, може се рећи да је оно сиромашно

¹⁵ Јован Вуковић, *Грамматичке и граматичко-стилистичке категорије у књижевном језику и проблеми нашег књижевног језика*, Радови Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, XXVI, Сарајево, 1965, стр. 92.

¹⁶ За Тому Маретића и Александра Стојићевића аорист имперфективних глагола има исто значење као и имперфекат (Види: Томо Маретић, *Грамматика и стилистика хрватскога или српскога језика*, Загреб 1899, стр. 599. и А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта*..., стр. 95), а по

њиме, као и дјело Иве Андрића,¹⁷ Хасана, Кикића,¹⁸ или Мирка Божића.¹⁹ Уопште, овај је облик у књижевном језику Самоковлијину риједак и необичан исто онолико колико је риједак и необичан у књижевном или разговорном језику српскохрватскоме.

Од глагола *смјети*, *знати*, *запомагати* и *писати* потврђен је само по један примјер аориста, а од глагола *моћи* и *хтјети* нотирано је неколико:

— Али он ниједном *не смједо* да каже ни да, ни не (*Рафина авлија*, I, 17).

— Али ништа ми више *не знадоше* рећи о њој (*Давокова прича о Јахијеловој побуни*, I, 310).

— Наједном се трже, баци штап и *запомага* (*Чуда у Стоморичи*, II, 193).

— Тако јој *писа* дон Алфонзо, а лијепа млада сењора накваси рука у остатку ноћи сузама својим (*Плава Јеврејка*, I, 132).

— Тражили су ми вјереника, али међу толиким *не могах* да га нађу (*Давокова прича о Јахијеловој побуни*, I, 296).

— А има година и више како се спремам да ти дођем, да ти то кажем. *Не могах*... Ама дубе нешто у срцу и, ето *не могах* више да одгађам (*Колутови на води*, II, 175).

— Кад сам разговарао с њим, *не могах* ниједном да га зовнем његовим рођеним именом (*Црвени ћурђин*, II, 54).

— Алекса *хтједо* да погледа у доктора, али га захвати Јованкин поглед и задржа га (*Ђердан*, II, 265).

— *Не хтједо* ни црне каве кад га комшинка понуди (*Рафина авлија*, I, 9).

... гонила се с човјеком својим и *не хтје* да легне ни циглу једну вечер с њом откако јој се вратио... (*Ханка*, II, 34).

Ниједан од забиљежених и овдје наведених примјера не потврђује аорист имперфективних глагола у правој морфолошко-синтаксичкој манифестацији. Наиме, аорист од глагола *запомагати* (трећи примјер) употребљен је у значењу свршенога вида — *поче запомагати*. За глагол *писати* још је Александар Белић у расправи О

Михаилу Стевановићу овај аорист означава »вршење радње за једно одређено време у прошлости« (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II Научна књига, Београд 1974, стр. 636). Чини се, ипак, да је најприхватљивије мишљење Јована Вуковића, по коме је »радња имперфективног аориста по трајању одредљива, у временске оквире ухватљива. Она је таква зато што је замисљена као *цјеловита*, као *заокружена целина трајања*« (Ј. Вуковић, *Систем српскохрватских временских глаголских облика*... стр. 405).

¹⁷ Живојин Станојчић, *Језик Иве Андрића*, Филолошки факултет, Београд, 1967, на стр. 220. констатује да није нашао примјера који би »до краја потврђивали присуство аориста имперфективних глагола«.

¹⁸ Исмет Смаиловић, *Језик Хасана Кикића*... на стр. 532. каже да је нашао само два примјера: *дивише* и *говорише*.

¹⁹ Злата Богдан, *Аорист у романима Мирка Божића*, Знанствена библиотека Хрватског филолошког друштва, Загреб, 1977, стр. 78. аутор наводи да је нашао само седам реченица у којима је овај аорист.

глаголима са два вида²⁰ констатовао да се у многим ситуацијама употребљава с перфективним значењем (што заправо и имамо у овом нашем примјеру из *Плаве Јеврејке*) и због тога би се могао третирали као двовидски. На посебност видске вриједности аориста глагола *смјети*, *знати*, *моћи* и *хтјети* (уз глаголе бити, знати, умјети) шире се осврнуо Јован Вуковић,²¹ а потом, не слажући се у понечем са Вуковићем, и Михаило Стевановић.²² Оба два се, међутим, слажу да се тек у контексту може утврдити је ли аорист наведених глагола са значењем свршеног или несвршеног вида, што потврђују и наведени примјери малоприје. У првој реченици аорист глагола *смјети* са извјесним је трајањем, што значи — имперфективним значењем, као и у петој реченици у којој је глагол *моћи*, и шестој и посљедњој са аористом глагола *хтјети*. Трајање већине ових аориста обиљежава каква временска одредница (*ниједном*, *година* и *више*), а ту улогу може имати и читава реченица, каква је сљедећа: Тражили су ми вјереника, али међу толиким *не могоше* да га нађу, гдје се аорист *не могоше* односи на *све вријеме док су ми тражили вјереника*.

10. Од двовидских глагола најмногобројнији је аорист од глагола *бити*:

- Би то негдје одмах по окупацији (*Дрина*, II, 11).
- А шта сад би од ове жене (*Фрагменти о Бехари*, III, 229).
- Овај час јој би јасно да њено име долази од ријечи цвијет-флор... (*Фрагменти о Бехари*, III, 215).
- Знао сам, сад ће као бујица да навали из Ристана. И би тако (*Ристанов гријех*, II, 221).
- Ал не би жут, него црвен, црвен као крв. Малкин цвијет. Црвен. Зауостављао сам коње и долазио под пенђере. Би ми свеједно и да ме затекну с њом... (*Црвени ћурђин*, II, 65).

У прве четири реченице аорист глагола *бити* без трајања је (у првој, другој и четвртој реченици приближно значи — *догоди се*, а у трећој — *постаде* / јасно), показује само један моменат и не може се због тога никако супституисати имперфектом. Замјена перфектом, опет, онемогућена је тиме што се перфекат глагола *бити*, иако без израженог трајања, не може потпуно свести на тренутност.²³ У посљедњој реченици из приповијетке *Црвени ћурђин* аорист глагола *бити* задржао је имперфективно значење и значи отприлике исто што и имперфекат *бијаше*: *Бијаше* ми свеједно да ме затекну с њом.

11. Од осталих двовидских глагола забиљежени су аористи од *чути* и *казати*:

²⁰ Александар Белић, *О глаголима са два вида*, Јужнословенски филолог XXI, књига 1—4, Београд 1955—56, стр. 3.

²¹ Јован Вуковић, *Посебна видска вредност аориста код понеких глагола стања у српскохрватском језику* — из књиге *Синтакса глагола*, стр. 313—330.

²² Михаило Стевановић, *Значење аориста имперфективних глагола*, Јужнословенски филолог XXVII, књига 1—2, Београд 1966—67, стр. 178—180.

²³ Јован Вуковић, *Посебна видска вредност...*, стр. 318.

— »Суботом је гријех то!« — каза јој опет... (Плава Јеврејка, I, 130).
 — »Није за плаво!« — каза, а она се приви уз њега... (Плава Јеврејка, I, 131).

— ... па сва узаврела у топлој ноћи каза му милујући руку... (Плава Јеврејка, I, 135).

— Те вечери се не чу ни тиха пјесма баба-Катине Анкице... (Рафина авлија, I, 10).

— Ове ријечи бљеснуше као нека дивна жумен пред Алексиним очима кад их чу из докторових уста (Бердан, II, 267).

— А чу се пјесма високо гдје се извија (Плава Јеврејка, I, 135).

— Сејдо као да не чу и не разабра што му Рифа рече (Ханка, II, 47).

— И опет ћу она глас Лејкин, глас Рафаелов и Мијкин (Ријечи Бенциона Албахарија, III, 194).

И не само да аорист имперфективних и двовидских глагола има сасвим незнатну, готово занемарљиву фреквенцију већ има и узак функционални распон у књижевном дјелу Самоковлијину. И још један податак: аорист имперфективних, а нарочито двовидских глагола највећим дијелом је забиљежен у приповиједи Плава Јеврејка, у којој аорист као облик превладава у приповједачкој функцији и уз имперфекат је у тзв. »историјској или легендарној карактеризацији текста«.²⁴

12. И на крају, послје свега реченог, да закључимо: Исаак Самоковлија се аористом, и то претежно аористом перфективних глагола, а изнимно и имперфективних и двовидских, обилато служио само у својим првим приповијеткама. У каснијим радовима, приповијеткама и одломцима недовршених романа, осјећа се тенденција прогресивног губљења аориста и уступања мјеста пуном перфекту. Тако је у поратним и нарочито посљедњим пишчевим остварењима аорист изузетно риједак. За њега се као најадекватније средство писаца одлучује приликом сликања драматичних сцена, у живом и динамичном приповиједању за доживљене радње — доживљене стварно или у тзв. умјетничкој имагинацији. Отуда аорист у језику Исака Самоковлије има широко поље функционисања, широк функционални распон.

THE NARRATIVE FUNCTION OF THE AORIST IN ISAK SAMOKOVLIIJA'S LITERARY WORK

Summary

This article is concerned with the functioning of the aorist tense as a noted verbal form of the contemporary Serbo-Croat used in the literary work of Isak Samokovlija.

The aorist is the most frequent verbal form in Samokovlija's texts from his early period (1927—1929). However, in his subsequent works there is a tendency for the aorist to be replaced by the perfect tense.

The function of the aorist of perfective verbs is to energize the text and render it more expressive. The aorist of imperfective verbs and those with two aspects is rather rare and has a very narrow functional range.

²⁴ Живојин Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*..., стр. 215.